

**RAAD VAN
DE EUROPESE UNIE**

**Brussel, 24 juni 2013 (25.06)
(OR. en)**

11491/13

**COHOM 133
COPS 250
PESC 774
FREMP 91**

NOTA

van:	de Raad
d.d.:	24 juni 2013
nr. vorig doc.:	10963/13 COHOM 117 COPS 231 PESC 698 FREMP 83
Betreft:	EU-richtsnoeren over de bevordering en de bescherming van de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging

Op 24 juni 2013 heeft de Raad EU-richtsnoeren over de bevordering en de bescherming van de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging aangenomen, zoals vervat in bijlage dezes.

**Ontwerp van EU-richtsnoeren
over de bevordering en de bescherming van
de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging**

I. Inleiding

A. Achtergrond

1. Het recht op vrijheid van denken, geweten, godsdienst en levensovertuiging ¹, doorgaans het recht op vrijheid van godsdienst en levensovertuiging genoemd, is een fundamenteel recht van elke mens. Als universeel mensenrecht vrijwaart de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging de eerbied voor diversiteit. De vrije uitoefening ervan draagt rechtstreeks bij tot democratie, ontwikkeling, de rechtsstaat, vrede en stabiliteit. Schendingen van de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging kunnen onverdraagzaamheid aanwakkeren en zijn vaak vroegtijdige aanwijzingen voor sluimerend geweld of conflicten.
2. Ieder heeft het recht zijn godsdienst of levensovertuiging, individueel of in gemeenschap met anderen, te belijden, zowel in het openbaar als in het particuliere leven, door de eredienst, het onderhouden van geboden en voorschriften, door de praktische toepassing en het onderwijzen ervan, zonder vrees voor intimidatie, discriminatie of daden van geweld. Personen die hun godsdienst of levensovertuiging veranderen of opgeven, alsook personen die niet-theïstische of atheïstische overtuigingen hebben, dienen in gelijke mate beschermd te worden, net als mensen die geen godsdienst of levensovertuiging belijden.
3. Schendingen of misbruiken van de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging, zowel door overheidsactoren als door niet-overheidsactoren, zijn wijdverspreid en complex, en treffen mensen in alle delen van de wereld, ook in Europa.

¹ Zie artikel 18 van de UVRM en artikel 18 van het IVBPR.

B. Doel en toepassingsgebied

4. Bij het bevorderen en het beschermen van de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging laat de EU zich leiden door de universaliteit, ondeelbaarheid, onderlinge afhankelijkheid en onderlinge verbondenheid van alle mensenrechten, of het nu burgerrechten, politieke, economische, sociale of culturele rechten betreft.
5. Overeenkomstig de universele en de Europese mensenrechtennormen ², verbinden de EU en haar lidstaten zich ertoe de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging binnen hun grenzen na te leven, te beschermen en te bevorderen.
6. Met deze richtsnoeren toont de EU opnieuw dat zij vastbesloten is in haar externe mensenrechtenbeleid de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging te bevorderen als een recht dat door iedereen en overal moet kunnen worden uitgeoefend, op basis van de principes van gelijkheid, non-discriminatie en universaliteit. De EU neemt zich voor via haar externe beleidsinstrumenten tijdig, en op een consequente en coherente wijze, te helpen bij de preventie en de aanpak van schendingen van dit recht.
7. Daarbij focust de EU op het recht van eenieder al dan niet gelovig te zijn, en, individueel of in gemeenschap met anderen, vrij uiting te geven aan zijn overtuigingen. De EU houdt geen rekening met de merites, of het gebrek daaraan, van de verschillende godsdiensten of levensovertuigingen, maar waarborgt dat het recht om te geloven of niet te geloven wordt gevrijwaard. De EU is onpartijdig en schaart zich niet achter deze of gene godsdienst of levensovertuiging.
8. De richtsnoeren lichten toe welke de internationale mensenrechtennormen zijn inzake vrijheid van godsdienst en levensovertuiging, en zetten duidelijke politieke lijnen uit voor functionarissen van EU-instellingen en EU-lidstaten, die bij contacten met derde landen en met internationale en maatschappelijke organisaties dienen te worden gebruikt. Zij bevatten ook praktisch advies voor functionarissen over hoe zij schendingen van de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging kunnen proberen te voorkomen, hoe zij concrete gevallen moeten analyseren, en hoe zij doeltreffend kunnen reageren op schendingen, waar die ook plaatsvinden, om de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging in het externe optreden van de EU te bevorderen en te beschermen.

² In Europa wordt de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging met name beschermd door artikel 9 van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens, en door artikel 10 van het Handvest van de grondrechten van de EU. Zie bijlage voor een niet-exhaustieve lijst van internationale normen en standaarden.

C. Definities

9. De vrijheid van godsdienst en levensovertuiging is vastgelegd in artikel 18 van zowel de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (UVRM) als het Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten (IVBPR), dat moet gelezen worden tegen de achtergrond van algemeen commentaar nr. 22 van het Comité voor de rechten van de mens van de VN.

In het internationaal recht omvat de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging twee componenten:

- a) de vrijheid een zelf gekozen godsdienst of levensovertuiging al dan niet te hebben of te aanvaarden (met inbegrip van het recht te veranderen van godsdienst of levensovertuiging), en
- b) de vrijheid hetzij alleen, hetzij met anderen, zowel in het openbaar als in het particuliere leven, zijn godsdienst of levensovertuiging tot uiting te brengen door de eredienst, het onderhouden van de geboden en voorschriften, door praktische toepassing en het onderwijzen ervan.

10. Overeenkomstig deze bepalingen heeft de EU in herinnering gebracht dat "*de vrijheid van gedachte, geweten, godsdienst of levensovertuiging gelijkelijk voor iedereen geldt. Het is een grondrecht dat geldt voor alle godsdiensten of levensovertuigingen, met inbegrip van die welke traditioneel niet beleden worden in een bepaald land, het geloof van personen die tot religieuze minderheden behoren, of de niet-theïstische en atheïstische levensbeschouwingen. Die vrijheid houdt ook het recht in om uit vrije wil een geloof of overtuiging aan te nemen of op te geven en van geloof of overtuiging te veranderen.*" ³

-- Recht op het **hebben** van een godsdienst of levensovertuiging, of op het **niet** hebben ervan

11. Theïstische, niet-theïstische en atheïstische levensovertuigingen, alsook het recht geen enkele godsdienst of levensovertuiging te belijden, worden beschermd onder artikel 18 van het IVBPR ⁴. De termen "levensovertuiging" en "godsdienst" dienen breed opgevat te worden, en de toepassing van het artikel mag niet beperkt worden tot traditionele godsdiensten of tot godsdiensten en levensovertuigingen met institutionele kenmerken of praktijken die vergelijkbaar zijn met die van traditionele godsdiensten. Staten mogen de vrijheid een godsdienst of levensovertuiging te belijden niet inperken. Het is evenzeer verboden dwang uit te oefenen om iemand van godsdienst of levensovertuiging te doen veranderen, of iemand te dwingen zijn godsdienst of levensovertuiging op te geven of openbaar te maken.

³ Conclusies van de Raad over de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging; 16 november 2009.

⁴ Zie algemeen commentaar nr. 22.

12. Het belijden of niet belijden van een godsdienst of levensovertuiging is een absoluut recht dat onder geen enkel beding mag beperkt worden ⁵.

-- Recht om een godsdienst of levensovertuiging tot uiting te brengen

13. Artikel 18 van het IVBPR erkent het recht van eenieder zijn godsdienst of levensovertuiging "tot uiting te brengen", hetzij alleen, hetzij met anderen, zowel in het openbaar als in zijn particuliere leven. Deze vrijheid om een godsdienst of levensovertuiging tot uiting te brengen, bijvoorbeeld door de eredienst, het onderhouden van de geboden en voorschriften, door praktische toepassing en het onderwijzen ervan, omvat potentieel een *"brede waaier aan handelingen"* ⁶, waarvan het nauwe en directe verband met een godsdienst of levensovertuiging per geval bekeken moet worden.

14. Anders dan de vrijheid al dan niet een godsdienst of levensovertuiging te hebben, kan de vrijheid een godsdienst of levensovertuiging tot uiting te brengen worden beperkt, maar *"slechts in die mate (...) als wordt voorgeschreven door de wet en noodzakelijk is ter bescherming van de openbare veiligheid, de orde, de volksgezondheid, de goede zeden of de fundamentele rechten en vrijheden van anderen"*. ⁷ Deze beperkingen moeten in overeenstemming zijn met internationale normen en moeten strikt worden geïnterpreteerd. Beperkingen om andere redenen, zoals nationale veiligheid, zijn niet toegestaan. Op grond van artikel 18, lid 3, van het IVBPR, zoals uitgewerkt in algemeen commentaar nr. 22, moeten beperkingen aan de volgende criteria voldoen: zij moeten bij wet vastgelegd zijn, mogen niet toegepast worden op een manier die de in artikel 18 gewaarborgde rechten tenietdoet, mogen alleen worden toegepast voor de doeleinden waarvoor zij werden vastgelegd, moeten onmiddellijk verband houden met en in verhouding staan tot de specifieke behoefte waarvoor zij ontwikkeld werden, en mogen niet opgelegd worden om discriminerende redenen of toegepast op een discriminerende wijze. In het geval dat beperkingen gerechtvaardigd worden door een noodzaak om de openbare zeden te beschermen, moeten zulke beperkingen gebaseerd zijn op principes die niet louter van één enkele traditie afgeleid zijn, aangezien het concept 'zeden' gegroeid is uit vele maatschappelijke, filosofische en religieuze tradities. Bovendien moeten dergelijke beperkingen begrepen worden in het licht van de universaliteit van mensenrechten en het principe van non-discriminatie ⁸.

⁵ Zelfs niet bij een noodtoestand - zie artikel 4, lid 2, van het IVBPR.

⁶ Zie de indicatieve voorbeelden in punt 4 van algemeen commentaar nr. 22.

⁷ Zie artikel 18, lid 3, IVBPR.

⁸ Zie algemeen commentaar nr. 34.

II. Operationele richtsnoeren

A. Basisbeginselen voor het optreden

15. Het optreden van de EU inzake vrijheid van godsdienst en levensovertuiging zal gebaseerd zijn op de volgende kernbeginselen:

1. Universeel karakter van de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging

16. De vrijheid van denken, geweten, godsdienst en levensovertuiging geldt voor iedereen gelijk ⁹. Het is een universeel mensenrecht dat overal en voor eenieder beschermd moet worden, ¹⁰ ongeacht identiteit, woonplaats en overtuiging.

17. De universaliteit van de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging is gebaseerd op de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en op internationale verdragen ¹¹ zoals het IVBPR. Regionale mensenrechtenverdragen ¹² kunnen waar passend ook in aanmerking worden genomen, voor zover zij sporen met het IVBPR.

2. Vrijheid van godsdienst en levensovertuiging is een individueel recht dat kan uitgeoefend worden in gemeenschap met anderen

18. De vrijheid van godsdienst en levensovertuiging beschermt het recht van eenieder te geloven of een atheïstische of niet-theïstische levensovertuiging te belijden, en te veranderen van godsdienst of levensovertuiging. Zij beschermt geen godsdienst of levensovertuiging als dusdanig. De vrijheid van godsdienst en levensovertuiging geldt voor personen, als rechthebbenden, die dit recht hetzij individueel, hetzij in gemeenschap met anderen mogen uitoefenen, in het openbaar en in het particuliere leven. De uitoefening van dit recht kan dus ook een collectief aspect hebben.

⁹ Conclusies van de Raad over de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging, 16 november 2009.

¹⁰ Conclusies van de Raad over onverdraagzaamheid, discriminatie en geweld op basis van godsdienst en overtuiging, 21 februari 2011.

¹¹ Een niet-exhaustieve lijst van relevante verdragen en verklaringen gaat in de bijlage van deze richtsnoeren.

¹² Afrikaans Handvest van de rechten van de mens en de volkeren; Amerikaans Verdrag inzake de rechten van de mens; Herzien Arabisch Handvest van de rechten van de mens; Europees Verdrag voor de rechten van de mens.

19. Deze vrijheid omvat ook het recht voor gemeenschappen handelingen te stellen "die een wezenlijk deel uitmaken van de basisactiviteiten van religieuze groepen" ¹³. Deze rechten omvatten, maar zijn niet beperkt tot, rechtspersoonlijkheid en niet-inmenging in interne aangelegenheden, met inbegrip van het recht vrij toegankelijke plaatsen voor eredienst of bijeenkomst in te richten en te onderhouden, de vrijheid leiders te kiezen en op te leiden, of het recht maatschappelijke, culturele, onderwijs- en caritatieve activiteiten uit te voeren.

20. Er zijn geen rechten exclusief voorbehouden aan belijders van een bepaalde godsdienst of levensovertuiging: alle rechten, ongeacht of zij te maken hebben met de vrijheid te geloven of met de vrijheid zijn godsdienst of levensovertuiging tot uiting te brengen, zijn universeel en moeten op een niet-discriminerende wijze worden nageleefd.

3. Primordiale rol van staten bij het waarborgen van de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging

21. Staten moeten waarborgen dat hun rechtssystemen aan eenieder gepaste en doeltreffende garanties bieden op de vrijheid van denken, geweten, godsdienst en levensovertuiging, die op hun hele grondgebied van toepassing zijn zonder uitsluiting of discriminatie, en dat deze bepalingen op de juiste manier ten uitvoer worden gelegd.

22. Staten hebben een primaire plicht om eenieder die op hun grondgebied verblijft en onder hun jurisdictie valt, te beschermen, met inbegrip van personen die een niet-theïstische of atheïstische levensovertuiging belijden, personen die tot minderheden behoren ¹⁴, en inheemse bevolkingsgroepen ¹⁵, en om hun rechten te vrijwaren. Staten dienen eenieder gelijk te behandelen zonder discriminatie op grond van godsdienst of levensovertuiging ¹⁶.

23. Staten moeten effectieve maatregelen treffen om schendingen van de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging te voorkomen of te bestraffen wanneer zij zich voordoen, en moeten ervoor zorgen dat verantwoording wordt afgelegd.

¹³ Zie algemeen commentaar nr. 22, punt 4.

¹⁴ Zie artikel 27 van het IVBPR, met een specifieke verwijzing naar religieuze minderheden, en artikel 2 van VN-verklaring 47/135 over de rechten van personen die tot minderheden behoren.

¹⁵ Zie VN-verklaring 61/295 over de rechten van inheemse volkeren, artikel 11 en 12.

¹⁶ Zie artikel 26 van het IVBPR.

24. Voorts hebben de partijen bij het IVBPR de verplichting om het propageren van op godsdienst gebaseerde haatgevoelens die aanzetten tot discriminatie, vijandigheid of geweld, te verbieden ¹⁷. Staten moeten elke daad van geweld veroordelen en de daders ervan voor de rechter brengen.

4. Verband met de verdediging van andere mensenrechten en met andere EU-richtsnoeren over mensenrechten

25. De vrijheid van godsdienst en levensovertuiging is inherent verbonden met de vrijheid van mening en meningsuiting, de vrijheid van vereniging en vergadering, en andere mensenrechten en fundamentele vrijheden, die allen bijdragen tot de totstandkoming van pluralistische, verdraagzame en democratische samenlevingen. Het tot uiting brengen van een godsdienstige of niet-godsdienstige levensovertuiging, of van een mening over een godsdienst of levens-overtuiging, is eveneens beschermd door het recht op vrije mening en vrije meningsuiting, vastgelegd in artikel 19 van het IVBPR.

26. Bepaalde praktijken die verbonden zijn met het belijden van een godsdienst of levens-overtuiging, of die als dusdanig opgevat worden, kunnen schendingen vormen van internationale mensenrechtennormen. Dergelijke schendingen worden soms gerechtvaardigd op grond van het recht op vrijheid van godsdienst en levensovertuiging. De EU verzet zich krachtig tegen een dergelijke rechtvaardiging, maar blijft tegelijk volledig toegewijd aan de krachtige bescherming en bevordering van de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging in alle delen van de wereld. Schendingen treffen vaak vrouwen, leden van religieuze minderheden, en personen met een bepaalde seksuele gerichtheid of genderidentiteit.

27. Bij de aanpak van mogelijke schendingen zal gebruik gemaakt worden van bestaande EU-richtsnoeren inzake mensenrechten. Het betreft met name de richtsnoeren voor de bevordering en bescherming van de rechten van het kind, inzake geweld tegen vrouwen en de bestrijding van alle vormen van discriminatie tegen vrouwen, over verdedigers van mensenrechten, en over foltering en de doodstraf. Ook de komende EU-richtsnoeren over alle mensenrechten van lesbiennes, homoseksuelen, biseksuelen en transgenders (LGBTI's), en over de vrijheid van meningsuiting online en offline, zullen in acht genomen worden.

¹⁷ Artikel 20, lid 2, van het IVBPR; een dergelijk verbod werd in de EU-wetgeving ten uitvoer gelegd door het EU-kaderbesluit van 2008 betreffende de bestrijding van racisme en vreemdelingenhaat; volgens dit kaderbesluit dienen de lidstaten afschrikkende sancties op te leggen voor het publiekelijk aanzetten tot geweld of haat jegens een groep personen, of een lid van die groep, die met name gedefinieerd wordt op basis van godsdienst of levensovertuiging.

B. Prioritaire actiegebieden

28. Bij het behandelen van de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging zal de EU bijzondere aandacht besteden aan de volgende thema's, die allemaal van gelijkwaardig belang zijn:

1. Geweld

29. Staten hebben een verplichting om de bescherming van de mensenrechten te waarborgen en zich te beijveren voor het voorkomen, onderzoeken en bestraffen van gewelddaden tegen personen op basis van hun godsdienst of levensovertuiging. Geweld of de dreiging daarmee - zoals doodslag, executie, verdwijning, foltering, seksueel geweld, ontvoeringen en onmenselijke of vernederende behandeling - zijn wijdverspreide fenomenen die aan de orde moeten worden gesteld. Dergelijk geweld kan gepleegd worden door overheids- of niet-overheidsactoren, op grond van de feitelijke of veronderstelde godsdienst of levensovertuiging van het slachtoffer, of op grond van de religieuze of levensbeschouwelijke/ideologische dogma's van de dader.

30. De EU zal:

- a. de executie of het doden van personen, en andere daden van ernstig geweld op grond van godsdienst of levensovertuiging, publiekelijk veroordelen. De EU zal waar passend ook bijkomende sancties overwegen;
- b. onmiddellijk rekenschap vragen aan daders van dergelijk geweld, zowel waar het overheidsactoren als waar het niet-overheidsactoren betreft, en gerechtelijke procedures volgen om te waarborgen dat recht geschiedt;
- c. overheidsactoren en andere invloedrijke actoren in een samenleving, religieus of niet, sterk aanmoedigen zich uit te spreken tegen gewelddaden en dergelijke daden publiekelijk te veroordelen op het hoogste niveau. Dit geldt in het bijzonder wanneer gezagsdragers aanvallen op personen of gemeenschappen en eigendommen, waaronder plaatsen gebruikt voor de eredienst of voor bijeenkomsten of historische religieuze plaatsen, actief aanmoedigen of gedogen;
- d. protesteren wanneer overheidsfunctionarissen of invloedrijke niet-overheidsactoren opruiende boodschappen verspreiden over de aanhangers van bepaalde godsdienstige of andere overtuigingen, waaronder theïstische, niet-theïstische of atheïstische overtuigingen, in het bijzonder wanneer zij openlijk oproepen tot geweld tegen hen, of dergelijk geweld rechtvaardigen;

- e. eisen dat staten het propageren van op godsdienst gebaseerde haatgevoelens die aanzetten tot discriminatie, vijandigheid of geweld (art. 20, lid 2, van het IVBPR), bij wet verbieden;
- f. consequent elke vorm van geweld tegen vrouwen en meisjes veroordelen, met inbegrip van "eremoorden", genitale verminking bij vrouwen, huwelijken op jonge leeftijd en gedwongen huwelijken, alsook geweld tegen personen op basis van hun seksuele gerichtheid of gender-identiteit, met inbegrip van situaties waarin geweld wordt gepleegd onder het voorwendsel van een godsdienstig voorschrift of een godsdienstige praktijk. De EU zal (onder andere wetgevende) initiatieven bevorderen om dergelijk geweld te voorkomen en strafbaar te stellen.

2. Vrijheid van meningsuiting

31. De vrijheid van godsdienst en levensovertuiging en de vrijheid van meningsuiting zijn onderling afhankelijke, met elkaar verbonden en elkaar versterkende rechten, die eenieder - niet godsdiensten of levensovertuigingen als dusdanig - beschermen, en die ook het recht vrijwaren om meningen te uiten over om het even welke godsdienst of levensovertuiging. Het censureren en het beperken van de publicatie en verspreiding van teksten of websites over een godsdienst of levens-overtuiging zijn vaak voorkomende schendingen van deze vrijheden, en maken het voor personen en gemeenschappen moeilijker hun geloof of levensovertuiging te belijden. Beperkingen op het recht een mening te uiten of een godsdienst of levensovertuiging tot uiting te brengen, zijn een bron van grote kwetsbaarheid voor mensen die tot een religieuze of levensbeschouwelijke minderheids-groep behoren. Zij treffen echter ook meerderheidsgroepen, niet het minst personen met niet-traditionele religieuze denkbeelden. Samen spelen de vrijheid van godsdienst en levens-overtuiging en de vrijheid van meningsuiting een belangrijke rol in de strijd tegen alle vormen van onverdraagzaamheid en discriminatie op basis van godsdienst of levensovertuiging.

32. Wanneer geweld gepleegd wordt, of ermee gedreigd wordt, of beperkingen opgelegd worden in verband met een meningsuiting over een godsdienst of levensovertuiging, zal de EU zich door de volgende principes laten leiden:

- a) wanneer kritische opmerkingen gemaakt worden over godsdiensten of levensovertuigingen, en wanneer deze meningsuiting door de belijders van de godsdienst of levensovertuiging als dermate beledigend wordt ervaren dat zij aanleiding zou kunnen geven tot geweld tegen of door hen, dan:

- zal de EU, als duidelijk is dat de meningsuiting een vorm van haatzaaien is, met andere woorden, dat zij onder het strikte toepassingsgebied van artikel 20, lid 2, van het IVBPR valt (dat het propageren van op godsdienst gebaseerde haatgevoelens die aanzetten tot discriminatie, vijandigheid of geweld verbiedt), deze meningsuiting veroordelen en eisen dat zij onderzocht wordt en door een onafhankelijke rechter wordt berecht;
- zal de EU, indien de meningsuiting niet zodanig is dat zij aanzet tot gedragingen die verboden zijn op grond van artikel 20 van het IVBPR, en dus een uitoefening van de vrijheid van meningsuiting vormt:
 - i) weerstaan aan alle oproepen of pogingen tot het strafbaar stellen van dergelijke uitingen;
 - ii) trachten op eigen initiatief of in samenwerking met staten of regionale organisaties verklaringen af te leggen waarin ertoe wordt opgeroepen geen geweld te plegen, en waarin elke gewelddadige reactie op dergelijke uitingen wordt veroordeeld;
 - iii) overheidsactoren en andere invloedrijke actoren, ongeacht of zij religieus zijn of niet, aanmoedigen om openlijk een standpunt in te nemen en een constructief maatschappelijk debat aan te gaan rond wat zij als beledigend taalgebruik zien, waarbij zij elke vorm van geweld veroordelen;
 - iv) eraan herinneren dat de meest doeltreffende manier om een als beledigend ervaren meningsuiting te bestrijden, het gebruik van de vrije meningsuiting zelf is. Vrijheid van meningsuiting is zowel online als offline van toepassing ¹⁸. Dankzij nieuwe mediavormen en informatie- en communicatietechnologie beschikt wie zich beledigd voelt door kritiek op of verwerping van zijn godsdienst of levensovertuiging, over de instrumenten om ogenblikkelijk van het recht op antwoord gebruik te maken.
- zal de EU er in elk geval, voor zover van toepassing, aan herinneren dat het recht op vrijheid van godsdienst en levensovertuiging, zoals vastgelegd in de relevante internationale normen, niet het recht omvat een godsdienst of levensovertuiging te hebben die boven kritiek of spot verheven is ¹⁹.

b) wanneer de EU te maken heeft met beperkingen op de vrije meningsuiting in naam van een godsdienst of levensovertuiging, zal zij:

¹⁸ Zie resolutie 20/8 van de VN-Raad voor de mensenrechten.

¹⁹ Zie punt 19 van de besluiten van het Actieplan van Rabat inzake het aanzetten tot haat, 5 oktober 2012.

- eraan herinneren dat beperkingen op de vrijheid van meningsuiting slechts mogelijk zijn voor zover zij bij wet zijn voorgeschreven en noodzakelijk zijn ter bescherming van de rechten of reputatie van anderen, of ter bescherming van de nationale veiligheid of de openbare orde (*ordre public*) of de volksgezondheid of openbare zeden ²⁰, en dat geen enkele beperking op grond van de nationale veiligheid toelaatbaar is wat betreft de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging; ²¹
- wijzen op het feit dat het delen van informatie over godsdiensten of levensovertuigingen, en het verkondigen van een overtuiging ter zake, beschermd zijn krachtens het internationaal recht, in zoverre bij het verkondigen van een overtuiging geen dwang wordt gebruikt en geen afbreuk wordt gedaan aan de vrijheid van anderen;
- er bij elke passende gelegenheid aan herinneren dat wetten die blasfemie strafbaar stellen, de vrije meningsuiting inzake godsdienstige of andere levensovertuigingen beperken; dat deze wetten vaak toegepast worden om personen die tot religieuze of andere minderheden behoren te vervolgen, te mishandelen of te intimideren, en dat zij een ernstige belemmering kunnen betekenen voor de vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging; en aanbevelen dergelijke feiten niet langer strafbaar te stellen;
- krachtig pleiten tegen het gebruik van de doodstraf, lijfstraffen of vrijheidsberoving als straf voor blasfemie;
- eraan herinneren dat het internationaal recht inzake de mensenrechten personen beschermt, en niet een godsdienst of levensovertuiging als dusdanig. Het beschermen van een godsdienst of levensovertuiging mag niet gebruikt worden om een beperking of schending te rechtvaardigen of te vergoelijken van een mensenrecht dat door personen alleen of in gemeenschap met anderen uitgeoefend wordt.

3. Bevorderen van eerbied voor diversiteit en verdraagzaamheid

33. Het bevorderen van religieuze verdraagzaamheid, eerbied voor diversiteit en wederzijds begrip zijn van het grootste belang voor het scheppen van een klimaat waarin eenieder ten volle de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging kan genieten.

²⁰ Artikel 19, lid 3, van het IVBPR.

²¹ Artikel 18, lid 3, van het IVBPR. Zie ook algemeen commentaar nr. 22 en nr. 34.

34. De EU zal:

- a) overheidsactoren en andere invloedrijke actoren, ongeacht of zij religieus zijn of niet, aanmoedigen zich te onthouden van het aanwakkeren van inter-religieuze spanningen, hetzij via de wet hetzij in de praktijk, passende initiatieven te steunen die een sfeer van eerbied en verdraagzaamheid bevorderen tussen alle personen, ongeacht hun godsdienst of levensovertuiging, en oplopende spanningen te bezweren;
- b) staten oproepen via het onderwijs en met andere middelen de eerbied voor diversiteit en wederzijds begrip te bevorderen, door het aanmoedigen van een bredere kennis over de verscheidenheid van godsdiensten en levensovertuigingen die binnen hun jurisdictie vallen;
- c) alle beschikbare instrumenten, waaronder financiële, gebruiken om een cultuur van wederzijds respect, diversiteit, verdraagzaamheid, dialoog en vrede te bevorderen, en voor zover van toepassing daartoe overleg plegen met regionale en internationale organisaties.

4. Discriminatie

35. Staten hebben de plicht alle personen binnen hun jurisdictie te beschermen tegen rechtstreekse en onrechtstreekse discriminatie op grond van godsdienst of levensovertuiging, ongeacht de motieven voor dergelijke discriminatie. Dit omvat onder andere de plicht discriminerende wetgeving te herroepen, wetgeving in praktijk te brengen die de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging beschermt, en een halt toe te roepen aan officiële praktijken die discriminatie veroorzaken, alsook mensen te beschermen tegen discriminatie door overheidsactoren en andere invloedrijke actoren, ongeacht of zij religieus zijn of niet.

36. (Zogezegd) traditionele overtuigingen of praktijken worden vaak gebruikt om discriminatie of dwang op basis van godsdienst of levensovertuiging te rechtvaardigen. Voorbeelden hiervan zijn het ontzeggen van toegang tot werkgelegenheid of onderwijs voor vrouwen, bruidenroof, huwelijken op jonge leeftijd en gedwongen huwelijken, of genitale verminking van vrouwen. Gemeenschappen hebben niet het recht de rechten van individuele leden van de gemeenschap te schenden. Eenieder, ook vrouwen en meisjes, heeft het recht op een zelf gekozen godsdienst of levensovertuiging, en dit omvat ook het recht op het niet hebben van een godsdienst of levensovertuiging. Er dient ook aandacht besteed te worden aan de discriminatie van etnische groepen, van personen op grond van hun seksuele gerichtheid of genderidentiteit, of van aanhangers van bepaalde doctrinaire interpretaties.

37. De EU zal:

- a) alle vormen van onverdraagzaamheid jegens en discriminatie van personen omwille van hun geloof of levensovertuiging veroordelen en er gepaste maatregelen tegen nemen (demarches, publieke verklaringen, steun aan maatschappelijke organisaties en mensenrechten-verdedigers, enz.), vanuit het standpunt dat deze strijdig zijn met het recht op gelijkheid en non-discriminatie in het kader van het genot van mensenrechten (art. 2 en 26 van het IVBPR, art. 2 van het Internationaal Verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten);
- b) een demarche ondernemen wanneer grondwettelijke en wettelijke bepalingen van een staat dergelijke discriminaties bevorderen, aanmoedigen of toestaan. De EU zal technische bijstand aanbieden om dergelijke bepalingen in overeenstemming te brengen met internationale wettelijke verplichtingen;
- c) bijzondere aandacht besteden aan praktijken en wetgeving die vrouwen, kinderen en migranten discrimineren op grond van godsdienst of levensovertuiging, waaronder discriminatie in het onderwijs of het ontzeggen van toegang tot onderwijs, dwang met betrekking tot het dragen van religieuze symbolen, werkgelegenheid, deelname aan het openbare leven, ongelijke familierechten, overdracht van nationaliteit, vrij verkeer van personen en vrije vestiging van woonplaats, gebrek aan onpartijdige rechtsbedeling, eigendomsrechten, enz.;
- d) internationale actoren, overheidsactoren en niet-overheidsactoren ondersteunen in hun inspanningen om de brede bevolking te informeren over internationale rechtsnormen en over de destructieve effecten van discriminatie op de slachtoffers ervan, en op het maatschappelijk welbevinden in het algemeen.

5. Van godsdienst of levensovertuiging veranderen, of een godsdienst of levensovertuiging opgeven

38. Beperkingen op het absolute recht van godsdienst of levensovertuiging te veranderen of een godsdienst of levensovertuiging op te geven, behoren tot de meest voorkomende schendingen van de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging ²². Deze beperkingen kunnen een ernstige impact hebben op bekeerlingen en personen die hun godsdienst of levensovertuiging opgeven, en op hun families, zowel in verband met overheidsoptreden (bv. gevangenneming, verlies van voogdij over kinderen, onterving, verlies van eigendomsrechten) als in verband met gewelddaden door niet-overheidsactoren, zoals "eremoorden".

²² Zie in dit verband het verslag van de Speciaal VN-rapporteur voor de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging aan de AVVN, 13 augustus 2012, A/67/603.

39. De EU zal:

- staten oproepen om wettelijke bepalingen in te trekken die personen bestraffen of discrimineren omdat zij van godsdienst of levensovertuiging veranderen, of hun godsdienst of levensovertuiging opgeven, of anderen ertoe aanzetten van godsdienst of levensovertuiging te veranderen, in het bijzonder wanneer op geloofsverzaking, heterodoxie of bekering de doodstraf of een lange gevangenisstraf staat;²³
- het gebruik van dwangmaatregelen tegen personen inzake de keuze of het belijden van een godsdienst of een levensovertuiging veroordelen. Staten moeten op een onpartijdige manier maatregelen toepassen tegen dwang inzake godsdienst of levensovertuiging.

6. Een godsdienst of levensovertuiging tot uiting brengen

40. Eenieder heeft het recht voor zichzelf te beslissen of, en hoe, hij zijn godsdienst of levensovertuiging tot uiting wenst te brengen. Beperkingen op deze vrijheid dienen strikt geïnterpreteerd te worden²⁴. Het tot uiting brengen van een godsdienst of levensovertuiging kan vele vormen aannemen. Dit omvat het recht van kinderen te leren over het geloof of de levensovertuiging van hun ouders, en het recht van ouders hun kinderen de grondbeginselen van hun geloof of levensovertuiging bij te brengen. Het omvat ook het recht een godsdienst of levensovertuiging op vredevolle wijze met anderen te delen, zonder onderworpen te zijn aan de goedkeuring van de overheid of van een andere religieuze gemeenschap. Elke beperking van de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging, met inbegrip van beperkingen aangaande eredienstplaatsen en de officiële registratie van godsdienstige of levensbeschouwelijke groepen, moet uitzonderlijk zijn en in overeenstemming met internationale normen.

41. Vaak voorkomende beperkingen van overheidswege zijn het ontzeggen van rechtspersoonlijkheid aan godsdienstige en levensbeschouwelijke gemeenschappen, het ontzeggen van de toegang tot eredienst-, ontmoetings- en begraafplaatsen, het bestraffen van niet geregistreerde godsdienstige activiteit met buitensporige boetes of gevangenisstraffen, of het verplichten van kinderen van godsdienstige of levensbeschouwelijke minderheden om confessioneel onderwijs te volgen over de overtuigingen van de meerderheid. Verschillende staten erkennen het recht op gewetensbezwaar tegen militaire dienst niet als deel van de rechtmatige uitoefening van de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging, afgeleid uit artikel 18 van het IVBPR²⁵. Voorbeelden van misbruiken door niet-overheidsactoren zijn de vernietiging van eredienstplaatsen, de ontheiliging van begraafplaatsen, dwang tot naleving van godsdienstige normen, en gewelddaden.

²³ Zie de EU-richtsnoeren over de doodstraf, deel III, Nota over de minimumnormen.

²⁴ Zie de ontwikkelingen betreffende de beperkingen in het hoofdstuk "Definities" van deze richtsnoeren.

²⁵ Zie algemeen commentaar nr. 22.

42. De EU zal:

- a) pogingen aanvechten om het uitoefenen van mensenrechten te laten afhangen van overheids-toestemming, bijvoorbeeld door verplichte registratie van godsdienstige of levensbeschouwelijke groepen en/of het verbieden van niet geregistreerde godsdienstige activiteit;
- b) optreden wanneer verplichte registratie van godsdienstige of levensbeschouwelijke organisaties gebruikt wordt als middel voor staatscontrole, eerder dan om het uitoefenen van de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging te bevorderen;
- c) staten ertoe aanmoedigen de bescherming van godsdienstige erfgoedsites en eredienstplaatsen te waarborgen, ²⁶ vooral wanneer groepen die op dergelijke plaatsen bijeenkomen, bedreigd worden. In geval van daden van vandalisme of ontheiliging, of vernietiging van religieuze sites, zullen de EU en de missies van de lidstaten trachten deze sites te bezoeken en de aandacht van de publieke opinie te vestigen op de vernietiging en de gevolgen ervan;
- d) optreden wanneer eigendommen die gebruikt worden voor de eredienst onterecht in beslag genomen worden, of wanneer personen op een andere manier verhinderd worden deze te gebruiken op de wijze waarvoor zij rechtmatig bedoeld zijn;
- e) optreden wanneer aan godsdienstige of levensbeschouwelijke groepen, en aan hun instellingen of organisaties, onevenredige administratieve of bestuurlijke lasten opgelegd worden wat betreft het intern beheer ervan, om uitingen van de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging in gemeenschap met anderen, zowel in het openbaar als in het particuliere leven ²⁷, en de uitoefening van de daarmee verbonden vrijheden van vereniging en vreedzame vergadering, te verhinderen;
- f) wetgeving veroordelen die voorziet in de discriminerende behandeling van personen of groepen die tot andere godsdiensten of levensovertuigingen behoren, alsook de discriminerende toepassing van formeel neutrale wetgeving op deze personen en groepen;
- g) staten ertoe aanmoedigen het recht op gewetensbezwaar tegen militaire dienst, op basis van iemands godsdienst of levensovertuiging, te eerbiedigen, en een alternatieve dienst van niet-strijdende of burgerlijke aard toe te staan.

²⁶ Zie de gezamenlijke verklaring van VN-deskundigen over de "vernietiging van culturele en religieuze sites: een schending van de mensenrechten", 24 september 2012.

²⁷ Zie algemeen commentaar nr. 22, punt 4.

7. Steun en bescherming voor verdedigers van mensenrechten, met inbegrip van individuele gevallen

43. Overeenkomstig de *EU- richtsnoeren inzake mensenrechtenverdedigers* zal de EU eerbied en erkenning bevorderen voor het werk dat mensenrechtenverdedigers verrichten ten behoeve van godsdienstige groepen, filosofische, niet-confessionele of andere maatschappelijke organisaties ²⁸.

44. De EU zal reageren tegen schendingen van het recht op vrijheid van godsdienst en levens-overtuiging, ongeacht of zij gepleegd worden door overheids- of niet-overheidsactoren, die individuele personen treffen; zij zal dat doen met demarches, verklaringen en andere middelen - met inbegrip van het ter sprake brengen van concrete gevallen tijdens politieke dialogen, overeenkomstig de *EU richtsnoeren inzake mensenrechtenverdedigers*.

45. Functionarissen van de EU of van een lidstaat zullen als waarnemer processen bijwonen van personen die vervolgd worden omwille van het uitoefenen van hun recht op vrijheid van godsdienst en levensovertuiging. Functionarissen van de EU of van een lidstaat zullen alles in het werk stellen om deze personen te bezoeken tijdens hun hechtenis of gevangenschap.

8. Steun voor - en betrokkenheid bij - het maatschappelijk middenveld

46. De EU zal haar volledige steun verlenen aan de inspanningen van het maatschappelijk middenveld om de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging te bevorderen. De EU en haar lidstaten zullen, waar passend, financiële steun ter beschikking blijven stellen aan niet-gouvernementele organisaties die zich inzetten **voor** de vrijheid van godsdienst en levens-overtuiging. De EU zal de zichtbaarheid van lokale organisaties die werken rond de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging bevorderen door publieke evenementen over deze kwestie te steunen of er gastheer van te zijn, met bijzondere nadruk op het betrekken van verschillende godsdienstige en levensbeschouwelijke groepen. De EU zal regelmatig het maatschappelijk middenveld raadplegen, met inbegrip van godsdienstige verenigingen, niet-confessionele en filosofische organisaties, over manieren om de vrijheid van godsdienst en overtuiging te bevorderen in haar extern mensenrechtenbeleid, alsook over individuele gevallen.

²⁸ Zie de EU-richtsnoeren inzake mensenrechtenverdedigers.

C. Instrumenten

1. Monitoring, beoordeling en verslaggeving

47. De missies van de EU (delegaties van de EU en ambassades en consulaten van lidstaten) spelen een sleutelrol op het gebied van vroegtijdige waarschuwing. De EU-missies zullen, in coördinatie met relevante GVDB-missies, het eerbiedigen van de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging in derde landen monitoren en de vinger leggen op zorgwekkende situaties en er verslag over uit brengen (met inbegrip van individuele gevallen en systemische kwesties), door een beroep te doen op beschikbare bronnen binnen en buiten het land, waaronder het maatschappelijk middenveld, zodat de EU snel en gepast kan optreden. Verslagen van delegaties van de EU moeten worden besproken in de relevante groepen van de Raad en, voor zover van toepassing, in het Politiek en Veiligheidscomité (PVC) met het oog op het bepalen van een passend antwoord.

48. Via haar aanwezigheid ter plaatse en de capaciteit op het hoofdkwartier, zal de EU:

- a. de situatie inzake vrijheid van godsdienst en levensovertuiging op landenniveau monitoren en beoordelen, om vooruitgang of punten van zorg vast te stellen, volgens de prioriteiten en de thema's van deze richtsnoeren;
- b. contact houden met partijen die te maken hebben met schendingen of conflicten, met lokale en regionale overheden, met lokale en internationale organisaties van het maatschappelijk middenveld, waaronder vrouwenorganisaties, met verdedigers van de mensenrechten alsook met religieuze en levensbeschouwelijke groepen, om volledig geïnformeerd te zijn en op de hoogte te blijven van specifieke situaties, ook wat individuele gevallen betreft, systemische kwesties en conflictgerelateerde aspecten. Bij deze contacten zal de EU aandacht besteden aan groepen binnen een godsdienst of levensbeschouwing, aan vrouwen en aan jongeren;
- c. in de landenstrategiedocumenten betreffende mensenrechten en in de periodieke rapporten een analyse opnemen van de situatie inzake vrijheid van godsdienst en levensovertuiging, met inbegrip van schendingen die zich voorgedaan hebben; nadere inlichtingen verstrekken over maatregelen (bv. vragen gericht aan overheden, het ter sprake brengen van de kwestie in politieke dialogen, financiering) die gepland of genomen zijn naar aanleiding van schendingen;
- d. zorgen voor opvolging en verslaggeving over individuele gevallen en systemische kwesties;
- e. de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging aan de orde stellen in het jaarverslag van de EU over de mensenrechten

2. Demarches en publieke diplomatie

49. De EU zal de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging ter sprake brengen in de nodige contacten op hoog niveau, ook op het niveau van de HV/VV, de speciale vertegenwoordiger van de EU voor mensenrechten en de delegatiehoofden.

50. Waar passend zal de EU demarches ondernemen of publieke verklaringen afleggen, zowel preventief als naar aanleiding van ernstige schendingen van de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging, zoals executies, buitengerechtelijke terechtstellingen, oneerlijke processen, uitbraken van geweld in een gemeenschap, of gewelddadige aanvallen. Zij zal ook overwegen verklaringen af te leggen om positieve ontwikkelingen in de bevordering en de bescherming van de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging in de verf te zetten.

3. Politieke dialogen

51. In politieke dialogen met partnerlanden en regionale organisaties zal de EU partnerlanden ertoe aanmoedigen toe te treden tot relevante internationale instrumenten en deze ten uitvoer te leggen, in het bijzonder het IVBPR, en voorbehouden bij deze instrumenten in te trekken. Zij zal partnerlanden ertoe aanmoedigen speciale procedures van de VN inzake mensenrechten aan te vragen, in het bijzonder de speciale rapporteur voor de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging, en de aanbevelingen van de VN te aanvaarden en ten uitvoer te leggen, ook deze van de op verdragen toezicht houdende organen en van de universele periodieke doorlichting. De EU zal waar nodig systemische kwesties en individuele gevallen aan de orde stellen, en partnerlanden oproepen het initiatief te nemen tot wetswijzigingen om inzake vrijheid van godsdienst en levensovertuiging gelijkheid voor de wet te waarborgen.

52. De EU zal van politieke dialogen gebruik maken om samenwerkings- en coördinatie-inspanningen aan te moedigen om de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging te bevorderen op multilaterale fora, en zal de verspreiding van beste praktijken op regionaal niveau ondersteunen.

4. Bezoeken door de EU en de lidstaten

53. De EU zal erop toezien dat EU-instellingen en lidstaten die derde landen bezoeken, volledig geïnformeerd zijn over de situatie ter plaatse inzake vrijheid van godsdienst en levensovertuiging. In het kader van dergelijke bezoeken zullen, waar passend, de prioriteiten en thema's van deze richtsnoeren ter sprake gebracht worden bij lokale gesprekpartners, en ontmoetingen plaatsvinden met mensenrechtenverdedigers.

5. Gebruik van externe financiële instrumenten

54. De vrijheid van godsdienst en levensovertuiging zal een van de prioriteiten blijven van het Europees instrument voor democratie en mensenrechten (EIDHR), onder meer via financiering van projecten van mensenrechtenverdedigers en bijstand aan personen die onder een onmiddellijke bedreiging leven. Ook andere geografische en thematische financieringsinstrumenten van de EU zullen waar nodig gebruikt worden om de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging in samenwerking met partnerlanden te bevorderen. Er zal ook aandacht besteed worden aan vermogensopbouw en opleidingsprojecten voor bemiddeling bij het voorkomen of oplossen van geweld en conflict gebaseerd op godsdienst of levensovertuiging ²⁹.

55. Delegaties van de EU kunnen projecten van het maatschappelijk middenveld op het gebied van de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging ondersteunen in het kader van de landen-specifieke steunregelingen (CBSS). Breder opgezette mensenrechtenprojecten rond de bevordering van mensenrechten, de bestrijding van discriminatie, de rechten van leden van minderheden, inheemse volkeren, eerbied voor diversiteit, verdraagzaamheid en intercultureel begrip, alsook het aanpakken van de diepere oorzaken van conflicten en het bestrijden van straffeloosheid, zullen eveneens bijdragen aan de bescherming van het recht op vrijheid van godsdienst en levensovertuiging.

56. De lidstaten, de EDEO en de diensten van de Commissie zullen, voor zover van toepassing, informatie delen over in derde landen gefinancierde projecten op het gebied van de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging, om een betere coördinatie en een efficiënt gebruik van middelen toe te staan.

²⁹ Zie ook "EU concept inzake versterking van de bemiddelings- en dialoogcapaciteit van de EU" (2009).

57. De EU zal rekening houden met schendingen van de vrijheid van godsdienst en levens-overtuiging wanneer zij een besluit neemt over passende maatregelen in het kader van mensen-rechtenclausules in overeenkomsten met derde landen, met inbegrip van de mogelijke schorsing van de samenwerking, met name wat betreft financiële bijstand.

6. Bevordering van de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging op multilaterale fora

58. De EU zal ervoor zorgen dat de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging prominent op de agenda van de VN blijft, met een sterk op mensenrechten geënte benadering, en dat de VN krachtig blijven reageren tegen schendingen van de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging en op godsdienst of levensovertuiging gebaseerde daden van onverdraagzaamheid en geweld.

59. De EU zal zich op het niveau van de VN actief blijven inzetten om sterke transregionale steun te verzekeren voor de bevordering en de verdediging van de vrijheid van godsdienst en levens-overtuiging, voor het mandaat van de speciale rapporteur voor de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging, en voor de uitvoering van de relevante VN-resoluties op dat gebied.

60. De EU zal ook de strijd aanbinden tegen alle vormen van onverdraagzaamheid en discriminatie op grond van godsdienst of levensovertuiging, en zal werk maken van de uitvoering van de relevante VN-resoluties op dat gebied en van initiatieven op het gebied van interculturele en interreligieuze dialoog, in een geest van openheid, inzet en wederzijds begrip, onder meer in het kader van de UNESCO, de VN-Alliantie der beschavingen, de Anna Lindh-stichting, en het proces van Istanbul.

61. De EU is van mening dat deze inspanningen complementair zijn met de integrale en effectieve bevordering van het recht op vrijheid van godsdienst en levensovertuiging, en zal in dit verband ervoor ijveren consequent te verwijzen naar vrijheid van godsdienst en levensovertuiging, en in alle teksten een focus op mensenrechten te handhaven, gebaseerd op universele normen in verband met de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging, de vrijheid van meningsuiting en andere fundamentele vrijheden. Religieuze verdraagzaamheid alsook interculturele en interreligieuze dialoog moeten in een mensenrechtenperspectief bevorderd worden, waarbij de eerbied voor de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging, de vrijheid van meningsuiting en andere mensenrechten en fundamentele vrijheden gewaarborgd wordt.

62. De EU zal blijven samenwerken met bestaande vroegtijdige waarschuwingsmechanismen van de VN, ook met betrekking tot geweld op grond van godsdienst of levensovertuiging, en zal de uitwisseling van beste praktijken aanmoedigen.

63. De lidstaten zullen, waar passend, in het kader van de universele periodieke doorlichting van de Raad voor de mensenrechten van de VN de aandacht vestigen op de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging. Voor zover van toepassing zal de uitvoering van aanbevelingen die aanvaard werden door de geëvalueerde staat, worden opgevolgd en ondersteund.

64. De EU zal, in haar bilaterale betrekkingen met partnerlanden, ook verder bouwen op de inhoud van de VN-resoluties over vrijheid van godsdienst en levensovertuiging, relevante slotopmerkingen van de toezichthoudende instanties van het VN-verdrag en aanbevelingen van speciale rapporteurs.

65. De EU zal initiatieven in de OVSE en de Raad van Europa bevorderen en bijdragen tot een betere uitvoering van afspraken in verband met de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging. Er zullen op regelmatige basis uitwisselingen georganiseerd worden met deze organisaties. Er zal bijzondere aandacht besteed worden aan het aanknopen van gesprekken met de OVSE en de landen van de Raad van Europa die geen lidstaten van de EU zijn.

66. Wat betreft de bevordering en bescherming van de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging zal de EU haar contacten met andere regionale organisaties en regionale mensenrechtenmechanismen over heel de wereld opvoeren.

7. Opleiding

67. De EDEO zal, in overleg met de lidstaten en in samenwerking met het maatschappelijk middenveld, met inbegrip van kerken en religieuze verenigingen, filosofische en niet-confessionele organisaties, opleidingsmateriaal ontwikkelen voor personeel op het terrein en in het hoofdkwartier. Het materiaal zal ter beschikking gesteld worden aan de lidstaten en EU-instellingen. De opleiding zal praktisch gericht zijn, vooral tot doel hebben de EU-missies in staat te stellen op een doeltreffende manier gebruik te maken van EU-instrumenten voor analyse en verslaggeving, om op die manier de thematische prioriteiten van de EU in de verf te zetten en te reageren op schendingen.

III. Uitvoering en evaluatie

68. De EU zal haar samenwerking met het Bureau van de Hoge Commissaris van de VN voor de mensenrechten en met de Speciaal VN-rapporteur voor de vrijheid van godsdienst en levens-overtuiging verder versterken. De EU zal een dialoog aangaan met internationale organisaties inzake vrijheid van godsdienst en levensovertuiging. De EU zal haar uitwisselingen versterken met regionale deskundige instanties op het gebied van de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging, zoals de Raad van Europa (met inbegrip van de Commissie van Venetië), het Bureau voor Democratische Instellingen en Mensenrechten (ODIHR) van de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE), alsook met regionale en nationale instanties belast met het bevorderen en beschermen van de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging.

69. COHOM en haar Taskforce inzake vrijheid van godsdienst en levensovertuiging zullen de uitvoering van de richtsnoeren steunen, en tegelijk, voor zover van toepassing, geografische werkgroepen van de Raad daarbij betrekken. De groep zal bijkomend advies voor optreden ontwikkelen ten behoeve van de EU-missies, in het bijzonder aangaande systemische kwesties en individuele gevallen. Wanneer nodig zal de groep "lines to take"-documenten aannemen inzake belangrijke vraagstukken en actuele kwesties.

70. COHOM zal de uitvoering van deze richtsnoeren evalueren na een periode van drie jaar, onder andere op basis van de verslagen van de missiehoofden en na raadpleging van het maatschappelijk middenveld en universitaire deskundigen. Bij de raadpleging van het maatschappelijk middenveld dienen ook mensenrechtenverdedigers en ngo's betrokken te worden, met inbegrip van nationale en internationale mensenrechten- en vrouwenorganisaties. Deze raadpleging zal ook kerken en religieuze verenigingen omvatten, alsook filosofische en niet-confessionele organisaties in de context van de open, transparante en regelmatige dialoog op basis van artikel 17 van het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie.

71. Er zullen regelmatig gedachtewisselingen plaatsvinden met de bevoegde commissies, subcommissies en werkgroepen van het Europees Parlement over de uitvoering, beoordeling en evaluatie van deze richtsnoeren.

Niet-exhaustieve lijst van internationale normen, standaarden en beginselen die de EU kan invoeren of gebruiken in haar contacten met derde landen

Verenigde Naties

Verdragen

1948 - Verdrag inzake de voorkoming en de bestraffing van genocide

- Artikel II - Definitie van "genocide"

1951 - Verdrag betreffende de status van vluchtelingen

- Artikel 1 - Definitie van "vluchteling"
- Artikel 3 - Non-discriminatie
- Artikel 4 - Godsdienst
- Artikel 33 - Verbod op refoulement

1954 - Verdrag betreffende de status van staatlozen

- Artikel 3, 4

1966 - Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten

- Artikelen 2, 4, 18, 20, 24, 26 en 27

1966 - Internationaal Verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van rassendiscriminatie

- Artikel 5

1966 - Internationaal Verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten

- Artikel 2, 13

1979 - Verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van discriminatie van vrouwen

- Artikel 2

1989 - Verdrag van de Verenigde Naties inzake de rechten van het kind

- Artikelen 2, 14, 20, 29 en 30

Verklaringen:

1948 - Universele Verklaring van de Rechten van de Mens

- Artikelen 2, 16, 18, 26

1981 - Verklaring inzake de uitbanning van alle vormen van intolerantie en discriminatie gebaseerd op religie of geloof 1986 - Verklaring inzake het recht op ontwikkeling

- Artikel 6

1992 - Verklaring inzake de rechten van tot nationale of etnische, religieuze en taalminderheden behorende personen

2007 - *Verklaring van de Verenigde Naties inzake de rechten van inheemse volkeren*

Algemene commentaren

1993 - Mensenrechtencomité - algemeen commentaar nr. 22: Het recht op vrijheid van denken, geweten en godsdienst (art. 18)

1994 - Mensenrechtencomité - algemeen commentaar nr. 23: *De rechten van minderheden (art. 27)*

2011 - Mensenrechtencomité - algemeen commentaar nr. 34: *De vrijheden van mening en meningsuiting (art. 19)*

Regionale normen

Opgemerkt zij dat sommige regionale normen, naar internationale normen gemeten, beperkte of onvoldoende bescherming bieden aan de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging. EU-personeel moet zich bewust zijn van zulke beperkingen wanneer het naar deze verdragen verwijst.

Raad van Europa

1950 - Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden

- Artikel 9 - Vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst
- Artikel 10

1952 - Protocol nr. 1 (bij het verdrag)

- Artikel 14 - Verbod op discriminatie
- Artikel 2 - Recht op onderwijs

2000 - Protocol nr. 12 (bij het verdrag)

- Artikel 1 - Algemeen verbod op discriminatie

1995 - Kaderverdrag inzake de bescherming van nationale minderheden

- Artikel 4, lid 1, en artikelen 5, 6, 7, 8, 12 en 17

2006 - *Commentaar inzake onderwijs (in het kader van het verdrag)*

1997 - *Europees nationaliteitsverdrag*

- Artikel 5 - Non-discriminatie

2006 - *Verdrag inzake het voorkomen van staatloosheid met betrekking tot statenopvolging*

- Artikel 4 - Non-discriminatie

2011 - *Verdrag van de Raad van Europa inzake het voorkomen en bestrijden van geweld tegen vrouwen en huiselijk geweld*

- Artikelen 4, 12, 32, 37, 38 en 42

2000 - *Algemene beleidsaanbeveling nr.5 van ECRI: Bestrijding van onverdraagzaamheid en discriminatie ten aanzien van moslims*

2002 - *Algemene beleidsaanbeveling nr.7 van ECRI: Nationale wetgeving ter bestrijding van racisme en rassendiscriminatie*

2004 - *Algemene beleidsaanbeveling nr.9 van ECRI: De strijd tegen antisemitisme*

2004 - *Commissie van Venetië van de Raad van Europa/OVSE "Richtsnoeren voor de evaluatie van wetgeving met betrekking tot godsdienst of levensovertuiging"*

Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE)

Slotakte van Helsinki 1975 - Mand 1, beginsel 7

Slotdocumenten van de vervolvergadering van Wenen 1989 - Artikelen 11, 13, 16, 17, 19, 20, 32, 59, 63, 68

1989 - *Slotdocument van de conferentie van Wenen - Beginselen 13, 16 en 17.*

2004 - *Commissie van Venetië van de Raad van Europa/OVSE "Richtsnoeren voor de evaluatie van wetgeving met betrekking tot godsdienst of levensovertuiging"*

2007 - *OVSE - Beginselen van Toledo inzake onderwijs over godsdiensten en levensovertuigingen in openbare scholen, opgesteld door de ODIH-adviesraad van deskundigen inzake vrijheid van godsdienst en levensovertuiging*

Organisatie van Amerikaanse Staten (OAS)

1969 - Amerikaans Verdrag inzake de rechten van de mens ('Pact van San José', Costa Rica)

- Artikel 1 - Verplichting tot het eerbiedigen van rechten.
- Artikel 12 - Vrijheid van geweten en godsdienst
- Artikel 13 - Bestrafing van het propageren van religieuze haat.
- Artikel 16 - Vrijheid van vereniging
- Artikel 22 - Vrij verkeer en verblijf

Aanvullend Protocol bij het Amerikaans Verdrag inzake de rechten van de mens op het gebied van economische, sociale en culturele rechten (Protocol van San Salvador).

- Artikel 3 - Verplichting tot non-discriminatie

1994 - Inter-Amerikaans Verdrag ter voorkoming, bestraffing en uitbanning van geweld tegen vrouwen ('Verdrag van Belém Do Para')

- Artikel 4

Afrikaanse Unie (AU)

1969 - Overeenkomst betreffende specifieke aspecten van vluchtelingenproblemen in Afrika.

- Artikel IV - Non-discriminatie.

1981 - Afrikaans Handvest van de rechten van de mens en de volkeren

Artikelen 2 en 8

1990 - Afrikaans Handvest inzake de rechten en het welzijn van het kind.

- Artikel 1 - Verplichtingen van de Partijen
- Artikel 3 - Non-discriminatie.
- Artikel 9 - Vrijheid van denken, geweten en godsdienst
- Artikel 11 - Onderwijs
- Artikel 25 - Afzondering van de ouders
- Artikel 26 - Bescherming tegen discriminatie.

Liga van Arabische Staten

2004 - Arabisch Handvest van de rechten van de mens

- Artikelen 3, 4, 25, 30 en 34

ASEAN:

2012 - Verklaring van de ASEAN over de rechten van de mens

- Artikel 22

Gemenebest

2013 - Handvest van de rechten van de mens

- Afdeling IV - Verdraagzaamheid, respect en begrip

Europese Unie en EU-lidstaten

Verdrag betreffende de Europese Unie

- Artikel 6

Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie

- Artikel 11
- Artikel 17

2000 - Handvest van de grondrechten van de Europese Unie

- Artikel 10 - Vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst
- Artikel 14 - Recht op onderwijs
- Artikel 21 - Non-discriminatie
- Artikel 22 - Verscheidenheid van cultuur, godsdienst en taal

2006 - *EU-Richtlijn inzake gelijke behandeling*

2008 - *Kaderbesluit van de Raad betreffende de bestrijding van racisme en vreemdelingenhaat*

2009 - *Conclusies van de Raad over de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging,*
16 november 2009.

2011 - *Conclusies van de Raad over onverdraagzaamheid, discriminatie en geweld op basis van godsdienst en overtuiging, 21 februari 2011.*

2011 - *Conclusies van de Raad betreffende het voorkomen van conflicten, 20 juni 2011.*

2009 - *EU-concept inzake versterking van de bemiddelings- en dialoogcapaciteit van de EU*

2009 - *Vrijheid van godsdienst en levensovertuiging - hoe het ministerie van Buitenlandse Zaken en Gemeenebestzaken de eerbiediging van dit mensenrecht kan helpen bevorderen (toolkit van het VK inzake de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging).*
